

Popülerleşen Alevi Deyişlerinde Anlamı Yakalama ve Doğasına Dokunma Tartışmaları

Murat Akkuş¹, Ceren Aksoy Sugiyama^{2*}

¹ B.A. | Bağımsız Araştırmacı

² Doç. Dr. | Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Ceren Aksoy Sugiyama

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

Antropoloji Bölümü

06100 Sıhhiye, Ankara / TÜRKİYE

E-posta: aksoy.ceren@gmail.com

Alındı/Received: 1 Nisan / April 2020

Düzeltildi/Revised: 3 Mayıs / May 2020

Kabul/Accepted: 15 Mayıs / May 2020

Yayımlandı/Published: 29 Haziran / June 2020

Öz

Deyişler bir halk edebiyatı türü olarak Alevi toplumunun kendi şifreleriyle oluşturduğu, belirli bir kolektif deneyime dayanan semantik bir sistemin parçasıdır. Görünürlük sağlayan kitle-iletişim araçlarında, Aleviler için kutsal sayılan deyişlerin ait oldukları asıl metinlerden kopuk ve değiştirilerek farklı janrlarda icra edilmesi, Alevi toplumu içerisinde tartışmalı bir konudur. Çalışmada, kendini Alevi olarak tanımlayan kişilerle yapılan görüşmelere bağlı kalınarak, Alevilerin kendileri için kutsal saydıkları deyişlerin, kitle-iletişim araçlarıyla beraber popülerleştirilmesinin Alevi topluluğu için ne anlam ifade ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca, popülerleşen deyişlerin yeni versiyonlarının Alevi olmayanlar ve onları ilk kez medya aracılığıyla dinlediğini söyleyenler tarafından nasıl değerlendirildiği de çalışmanın yanıt aramaya çalıştığı bir başka sorudur. Bu bağlamda, anlamların günümüz toplumlarında ne ölçüde sabitlenebileceği, topluluk sınırlarının ne kadar geçirgen olduğu ve topluluğa ait olmayanlar tarafından dışarıdan daha homojen oldukları varsayılan bir grup içerisinde anlamların çeşitliliğinin dereceleri anlaşılmasına çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Alevilik, deyişler, popüler kültür, tüketim

Giriş

Deyişler, Alevi toplumunun kendi şifreleriyle oluşturduğu parçalardır. Görünürlük sağlayan kitle-iletişim araçlarında, Aleviler için kutsal sayılan deyişlerin ait oldukları asıl metinlerden kopuk ve değiştirilerek farklı janrlarda söylenmesi (pop/rock vs.) Alevi toplumu içerisinde tartışmalı bir konudur. Mustafa Ceceli adlı pop şarkıcısının Altın Kelebek ödül töreninde bir Alevi türküsünü seslendirmesiyle bu tartışmalar iyice alevlenmiş ve bir dönem medyanın da gündemine oturmuştur. “Mustafa Ceceli Alevileri kızdırdı” (Mustafa Ceceli Alevileri kızdırdı, 2015; Sever, 2015) tarzında haberlerle başlık bulan durum, bu yazının da çıkış noktasıdır. Çalışmada, kendini Alevi olarak tanımlayan kişilerle yapılan görüşmelere bağlı kalınarak, Alevilerin kendileri için kutsal saydıkları deyişlerin, kitle-iletişim araçlarıyla beraber popülerleştirilmesinin Alevi topluluğu için ne anlam

Debates on Reproduction of Meaning through Popularization of Alevi “Deyiş”

Abstract

Deyiş -Alevi folk poems- are part of a semantic system formed by the Alevi community based upon their collective experiences. Detaching them from their original context and transforming them into diverse genres is a controversial topic within the community as it can be followed through the discussions reflected through the media. In this study, based on the interviews carried with the persons who are defining themselves as Alevi, the meanings attributed by them to the ongoing popularization of deyiş which are considered to be sacred by the community will be tried to be understood. Also, interpretation of the deyiş by the people who are not defining themselves as Alevi but still enjoy them will also be taken into consideration. It is the priority of this article, to understand the extent of the fixedness and homogeneity of the meanings of a supposedly uniform community living in a modern society and how permeable their borders can be and their reflections on the degree of diversity regarding the interaction between sacred and mundane in their daily lives.

Key Words: Alevi, Deyiş, popular culture, consumption

ifade ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Haberin medyaya yansımaları göz önünde bulundurulduğunda, her ne kadar Aleviler ortak bir görüşü benimseyen türdeş bir topluluk olarak işaret ediliyor olsa da aslında içerisinde farklı görüşleri ve farklı anlamlandırmaları barındıran bir topluluk olduğu görüşmelerde açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda görüşülen kişilerin kullandıkları “görünür olmak”, “doğasına dokunmak” gibi ifadeler bu farklı anlamlandırmaları ortaya koyabilmek açısından yol gösterici olmuştur. Bu türden ifadelerle yüklenen anlamlar farklı kişisel tarihleri yansıtmakla kalmamakta aynı zaman da deyişlerin birer maddi kültür ögesi olarak popülerleşmesini ve değişim değeri olan bir nesneye dönüşme olasılığını da içinde taşımaktadır. Ayrıca, popülerleşen türkülerin yeni versiyonlarının Alevi olmayanlar ve deyişleri ilk kez TV programlarında dinlediğini söyleyenler tarafından nasıl değerlendirildiği de tezin yanıt aramaya çalıştığı

bir başka sorudur. Bu bağlamda, anlamların günümüz toplumlarında ne ölçüde sabitlenebileceği, topluluk sınırlarının ne kadar geçirgen olduğu ve topluluğa ait olmayanlar tarafından dışarıdan daha homojen oldukları varsayılan bir grup içerisinde, anlamların çeşitliliğinin dereceleri anlaşılmalı çalışılacaktır.

Yöntem

Araştırma insanların konu ile ilgili sahip olduğu düşünceleri ve anlam dünyalarını yakalamak için en uygun yol olduğu düşünülen derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak yapılmıştır. Alan çalışması, 2015 senesinde Kırıkkale’de bir Alevi köyünde ve Ankara Kızılay’da yer alan bir türkü barın müşteriler ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Araştırma süresince toplamda on beş kişiyle derinlemesine mülakat yapılmıştır. Derinlemesine mülakat yapılan kişilerden beşi özellikle altmış yaşın üstündeki ve kendini Alevi olarak tanımlayan kişilerden seçilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında “yaşlı kuşak” ifadesiyle bu grup ima edilmektedir. Diğer görüşmecilerin yaşları ise yirmi ile otuz beş arasında değişmektedir ve makalede “genç kuşak” olarak ifade edilen grubu oluşturmaktadırlar. Çalışmada geniş bir yaş aralığının göz önünde bulundurulmasının sebebi kuşaklar arası deneyim ve düşünce farklılıklarının bu sayede daha çok açığa çıkacağı düşünülmesidir. Konuşulan yaşlılardan birisi Kırıkkale Hasandede Köyü’nün dedesidir. Dede ile görüşme Hasandede Türbesi’nde gerçekleşmiştir.

Doğasına dokunmak

Alevilerin bu çalışma içerisinde bir topluluk olarak ele alınması, Cohen’in (1999:8) öne sürdüğü üzere “birbirleriyle ortak bir şeyleri olduğunu ve bu ortak şeyin onları diğer grupların üyelerinden önemli sayılabilecek derecede ayırdığı” düşüncesinden yola çıkılarak kavramsallaştırılmaktadır. Değişler de bu topluluğun başkalarıyla arasına sınır koymada kullandığı sembollerden biri olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede değişler topluluk içerisindeki için aynı anlamları ifade etmediği gibi, topluluğun dışında kalanlarla olan ilişkiler söz konusu olduğunda da net bir sınır çizilmesini olanaksızlaştırmaktadır. Bu durumu somutlaştırmak açısından yapılan görüşmelerde en çok öne çıkan kavramlardan biri olan “doğasına dokunmak” sözü öncelikli olarak ele alınacak ve farklı kuşaklar açısından nasıl yorumlandığına bakılacaktır.

“Gençlik yaşları herkesin icraat yaşlarıdır. İllaki birilerini, belli müzikleri dinleyerek kendinizi şekillendirirsiniz. İcraat olarak iyidir; ama bir yere kadar bu taklit süreci sürer. Bir yerden sonra tabi ki eğitim gerektiriyor; ama asıl önemli olan o müziğin doğasına dokunmaktır”.

Bu alıntı, genellikle Dersim Bölgesi’nden Zazaca, Kürtçe ve Türkçe ezgiler söyleyen Ahmet Aslan’ın katıldığı bir röportajda kendisine yöneltilen, genç sanatçıların televizyon programlarında kendi bestesi olan türküleri ve ezgileri söylemelerini nasıl karşıladığı sorusuna verdiği yanıtıdır. Burada sanatçı, Alevi kültürü içerisindeki önemli bir yeri olduğu düşünülen “doğasına dokunmak” kavramını vurgulamaktadır.

Televizyon programlarında Alevilere ait deyiş ve türkülerin, melodilerinin ve hatta sözlerinin değiştirilerek söylenmesi mülakat yapılan kişiler arasında yer alan Alevi Dedesi ve Alevi ritüellerine katıldığını söyleyen insanlar açısından bir hoşnutsuzluk unsuru olabilmektedir. Görüşülen kişiler salt televizyon programlarında değil, genel olarak rock ve pop müzik yapan kişilerin, türküleri kendi melodik yapısına uyarlamaları ve sözlerini yerine göre değiştirmelerinden dolayı da büyük bir rahatsızlık duyduklarını ifade etmektedirler. Kırıkkale Hasandede Köyü’nün, Alevi dedesi (GD¹):

“Bir deyişi söylemek için onun kültüründen gelmek, ya da o kültürü iyi bilmek gerekir... (eliyle işaret ederek) Bak şu türbenin taşlarına, beş yüz yıl önce yapılmış. O gün o zamanın dokusuna göre yapılmış, sen bugün buraya gelip arasına birkaç mermer taş veya farklı bir taş koyarsan bunun dokusu bozulur. Değişler ve türküler de aynen bunun gibidir: Onun dokusuna ve doğasına uygun kişiler ve uygun şekilde söylenmelidir. Alevi sevgisi, Alevi yaşantısı ehlibeytin yolu; bu özümüz bizim. Hissediyorum ben kendimde. Tüylerim diken diken oluyor. Ne diyor reklamlarda ‘Bu rahatlık anlatılmaz, yaşanır’ diyor. Koltuğa gelip oturuyor ‘Oh, anlatılmaz’ diyor. Ha işte bu kültürün, değişlerin özü de anlatılmaz. Şurada birazcık Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Ehlibeyt’in sevgisi varsa bu değişlerle tüyler deriyi deler çıkar.”

Alevi cemlerinde saz çaldığını söyleyen görüşmeci (G1) ise benzer bir hissiyatı şu sözlerle ifade etmiştir:

“Benim için bu yolda hizmet veren kişilerin bunu yapması, en azından bu yolu bilen yapması önemlidir. Şöyle bir örnek vereyim, bir caminin iç motiflerini, dışarıdan gelen, o inanca ve coğrafyayı iyi bilmeyen birisi yaparsa devamlılığı çok gelmez. Önemli olan onu bilerek ve inanarak yapmak gerekir (G1).”

Bu iki görüşmeden yola çıkarak ritüellere (cem törenlerine) katıldıklarını söyleyen kişiler, Alevi değişlerinin söylenmesi için o doğaya dokunulması

¹ GD: Makalede Görüşülen Dede anlamında kullanılacaktır. G1, G2... ise diğer görüşmecileri ifade etmek için kullanılmıştır.

gerektiğini, doğasına dokunulmadıkça o eseri kim söylerse söylesin ozanların söylediği gibi bir kalıcılık sağlanamayacağını ısrarla dile getirmektedirler.

İnsanlar nesnelere yoluyla bir anlam evreni inşa ederler. Görünür ve sabit kültürel kategoriler oluşturmak, insanları başkalarından ayırt eden değerleri ortaya koymak, kendilerinin ve başkalarının çeşitli benlik özelliklerini göstermek için bu şeyleri kullanırlar (Douglas ve Isherwood, 1999). Maddî kültür kapsamında nesnelere sadece elle tutulan kalem, anahtarlık, bilgisayar gibi işlevsellikleri olan veya tüketilen, yerine yenisi koyulabilen şeyler değillerdir. Bazı nesnelere kişilere göre kutsal veya daha derin anlamlar taşıyabilirler. Bu yüzden maddî kültür çalışmalarının temel kaygısı, insanlar ile nesnelere arasındaki karşılıklı ilişkilerdir. Daha da somutlaştırmak gerekirse, maddî kültür çalışmaları insanların nesnelere hangi şekilde kullandıklarıyla, onları nasıl anlamlandırdıklarıyla ve nesnelere insanlar adına ve insanlara ne yaptıklarıyla ilgilidir. Eğer bir nesne kişiyle, grupla veya bir toplumla beraber yer yer kutsallık yaratıyorsa, bir topluluk tarafından kutsal olduğu kabul edilen bir metin de bir nesne olarak okunabilir.

Bu bağlamda, Alevi toplumundaki deyişler kutsallığı oluşturan “temel nesnelere” birisidir. Alevi ritüellerinde ve inançlarında önemli rolü olan deyiş ve türküler salt müzik olsun diye söylenmemekle beraber, kendine has bir metinsel yapıya da sahiptirler. Bu metinsel yapı genel olarak Bektaşiliğe, Aliciliğe, Pirciliğe dayanmaktadır. Deyişlerin sözleri sadece dini motiflerle değil, yaşantı ve deneyimle de bütünleşmiştir. Türkülerin metinsel yapısı salt dinsel motiflerle değil yaşamışlık üzerinden de kurulmaktadır, içerisinde “muhalif” unsurları da barındırmaktadır; dolayısıyla kolektif bir hafızanın ürünüdürler. Bu unsurlar, geçmişteki siyasal çatışmaların da toplumsal bellekte sürekli canlı tutulmasına yardımcı olmaktadır. Bölümün başında görüşülen kişilerin yaptığı açıklamalarda vurgulanan, deyişin söylenebilmesi için gerekli olduğu belirtilen “doğa”, dönemin sosyal koşullarını ve deneyimlenen dinî duyguları metinde aynı anda okuma zorunluluğudur. Öte yandan okuyan kişinin de halen o doğayla ilişki içerisinde olması beklenmektedir. Bu da aslında deyiş gibi kutsallık atfedilen metinlerin, bir başka ifadeyle, maddî kültür öğelerinin, Alevi toplumu ile olan karmaşık ilişkisini göstermektedir.

Son dönemlerde televizyondaki yarışma programlarında çokça rastlanan deyişlerin kullanımında, Dede ve G1 için rahatsızlık kaynağı olan noktalardan birisi deyişin doğasına dokunulmadan söylenilmesidir.

“En azından söylüyorlarsa da özüne dair bir şeyleri de o sahnede anlatsınlar. Ali’nin, Hüseyin’in çektiği acıları ne olduğunu bilmeden, Pir Sultan’ın ‘Açılın Kapılar Şaha Gidelim’ derken sergilediği o direnişçi

ruhu hissetmeden o deyişi söylemek aynı zamanda bizim kutsal gördüğümüz şeylere de bir saldırıdır aslında (G1).”

“Semiyotik nesne incelemelerinin gösterdiği gibi, nesnelere kültürün bazı veçhelerini temsil ya da sembolize eder... nesnelere toplum içinde temsil gücüne sahiptirler ve toplum içinde değer bulurlar” (Woodward, 2016, s. 42). Deyişleri televizyon programında gören Aleviler (özellikle yaşlılar ve ritüeli gerçekleştirmeye devam eden kişiler) büyük bir rahatsızlık duymaktadırlar çünkü onlar için deyişler ritüellerinin bir parçasıdır. Ritüelin parçası olan bu türkülerin belirleyicisi de metinlerdir. Deyişle beraber çalınan sazın ise telli Kur’anları olduğunu ifade etmektedirler.

Buraya kadarki kısımda Alevilerin gündelik yaşamlarının ve özellikle ritüellerinin temel noktalarından biri olan deyişlerin, doğasına dokunulmadan söylenilmesine karşı duruştan bahsedildi. Bu durum nesnelere birleştirici özelliğini ve ritüellerin toplayıcı özelliğini gösteriyor olsa da konuşulan kişilerin dışında kalan ve özellikle genç yaşta olup Alevi kökenli olduğunu belirten görüşmecilerin, deyişlerin farklı tarzlarda ve farklı yerlerde söylenilmesinin görünürlük sağladığında yani bir başka ifadeyle kitle iletişim araçları aracılığıyla topluluğun dışında da bilinir hale gelmesinin önemli olduğunda ısrar etmeleri, Alevi topluluğu içinde ortaya çıkan kısmen kuşaklar arası bir fikir ayrılığını da gözler önüne sermektedir.

Görüşülenlerden yirmi üç yaşlarında kendini Alevi olarak tanımlayan G2, televizyonlarda veya sokakta farklı kişilerin deyişleri söylemesini olumlu bulduğunu; çünkü her ne kadar çok deyişlerle içli dışlı olmasa da kendi kültüründen birileri bir şey çaldığı için tatmin olduğunu vurgulamaktadır. Onun için kıstas o doğayı bilmekten çok söyleyen kişinin ezginin tınısını nasıl verdiğidir. Yani deyişi söyleyen kişinin sesi ve duruşu önemli olmaktadır. Bu farklı yorumlar yeknesak bir Alevi duruşundan söz edilemeyeceğini örneklemesi açısından önemlidir.

Çoğalan anlamlar

Deyişlerin aynı inancı paylaşan kişiler tarafından nasıl anlamlandırıldığını anlayabilmek için kişisel tarih farklılıklarını hesaba katan bir okuma yapmak gerekmektedir. Tarihsellik nesneyi kullanan için önemli bir niteliktir. Deyişler her ne kadar ortak bir tarihsel anlatıyı barındırsa da onunla girilen ilişkinin niteliği kişisel tarihle de bağlantılıdır. Kişisel tarihin göz önünde bulundurulması, anlamların kişinin bulunduğu bağlama göre şekilleneceği varsayımına dayanır. Bourdieu’nun habitus kavramından yola çıkarak tanımlanacak bir kişisel tarih anlayışı, gündelik hayat pratikleri ve nesnelere taşıdığı sembolik anlamlar arasında meydana gelebilecek alışverişleri kavramsallaştırmada yararlı olacaktır.

Bourdieu kişinin kendisi ve çevresi ile arasındaki oluşan diyalojik matrisi, habitus olarak adlandırdığı bir kavramla formüle eder:

“Habitus bir eyleyicinin ... pratiklerinin tümünü, hem özdeş... kalıpların uygulanmasının bir ürünü olmasından ötürü sistemli kılan, hem de aynı zamanda başka bir yaşam stilini oluşturan pratiklerden belli bir sisteme göre ayrı kılan şeydir” (Bourdieu, 2014, s. 255)

Habitus çerçevesinde düşünüldüğünde, bir gruptaki ve toplumdaki kişilerin yaşadığı çevreye ve zamansal sürece göre eylem pratikleri oluşur; ama bu pratikler bir ömür sürmeyebilir veya aynı şekilde aktarılmayabilir. Yani pratiklerin kalıcı olarak tanımlanan yanları değişime uğrayabilir, dolayısıyla bağlama göre eğilip bükülebilen bir esnekliğe sahiptir. Alevi toplumundaki genç kesimin dini deneyimleme biçimleri, değişlerin belirli kullanım alanlarının olduğunu söyleyen yaşlı kuşaktan farklıdır. Bu da her kuşağın ya da her bireyin kendi kişisel tarihselliği ile alakalıdır. Dedenin yaşadığı köy ile genç kişinin yaşadığı metropol kent arasında çevresel eylem pratikleri açısından farklar bulunmaktadır. Diğer yandan bu çevresel koşullar, zamansal koşullarla da bütünleşince bir “çatışma” ortamı doğar. Örneğin deyiş veya türküyü ilk kez televizyonda bir pop veya rock sanatçısından dinleyen kişi ile köyde cem ritüelinde dinleyen kişi, farklı pratikler etrafında türküyü/deyiş yönelebilir. Bir taraf işin kutsallığından yola çıkarak cemaat ilişkileri ekseninde deyişlerin alanını çizerken, diğer taraf, ilgili sınırları kendi sübjektif değerleri etrafında çizebilir. Burada deyişin kişiye nasıl belirlediği sorunsalı ortaya çıkmaktadır. “Bizde saz yani bağlama telli Kur’an olarak ifade edilir. Aşığımızın söylemiş olduğu söz, Kur’an-ı Kerim’in ayetinden birer parça olarak adlandırılır” derken Dede için belirleyici olan deyişin kutsallığıdır. Alevi olduğunu belirten genç kuşaktan bir görüşmeci olan G3: “Ben o türkünün nasıl bir duygu ile söylendiğine bakıyorum. Bazen dinlediğim türkünün içinde kaybolduğumu hissediyor ve ruhen kendimi huzurlu hissediyorum” sözleriyle görüşlerini ifade etmiştir. Burada görüşülen kişi deyişleri kutsal alan ve içinde bulunulan cemaat ilişkilerinden ziyade daha çok sınırlarını kendi bedenselliği ile sınırlandırdığı bir gerçekliğe göre anlatmaya çalışmaktadır. Son bir örnek olarak saz çalan genç bir Alevi görüşmeci (G4), deyişlerin kendi için çok şey ifade ettiğini söylerken şunları aktarmaktadır:

“Şöyle genel anlamda inanç yani inancım var benim, bir yolum var, sürdürdüğümüz bir yol var. Bu yolda deyiş kılavuzdur. Ta eskiden bugüne gelen kılavuz gibi düşün, her deyişi her nefesi, Duaz-ı İmamları. Aynı zamanda senin yaptığın bu yolu yürütme

içgüdüleriyle ya da amacıyla yaptığın faaliyetlerin, ritüellerin dinç kalabilmesi deyişlere bağlıdır. Deyişleri çıkarttığın zaman zaten Alevilik ibadetini yapamaz duruma gelirsin (G4)”

Bu durumlar göz önüne alındığında deyişlerin yaşamsal pratiklere göre deneyimlenmesi birbirinden “farklılık” göstermektedir. Dede, Alevilik öğretilerini kendisine el veren babasından, çocukluktan başlayarak öğrendiğini, aynı zamanda bu yolun erkânına ait yazılı metinleri okuyarak kendini geliştirdiğini anlatmıştır. Genç kuşaklar ise bu inanca sahip olduklarını, “farklı bir sosyal yaşantı”ya girdiklerinde anlamaya başladıklarını ifade etmektedirler. Burada “farklı sosyal yaşantı” ile kastedilen farklı mezhep pratikleriyle karşılaşma anlarıdır. Mülakat yapılan G5, okuldaki arkadaşlarının ve hocalarının Alevilere yönelik tepkili yaklaşımları üzerine ailesinden kendilerinin de Alevi olduğunu öğrendiğini söylemektedir. Yaşadığı şehir kendi ifadesiyle “çok gerici” olduğu için ailesinin Alevi inancını kapalı alanlarda yaşadığını bu yüzden de kendisinin Aleviliğe dair çok fazla bilgisinin olmadığını söylemiştir. Dede dışında görüşülen, topluluğun diğer yaşlı görüşmecileri ise Alevi inancını ve onun içinde önemli bir yere sahip olan türkülerini henüz çocukken çevreden ve aileden duyarak öğrendiklerini ve köyde ritüeller daha sık olduğu için de bu dinsel pratiklerle daha çok etkileşim yaşadıklarını yansıtmaktadırlar. Aynı inanç grubu içindeki bu iki farklı duruş, kişisel tarih kadar kırdan kente doğru yaşanan göçle de şekillenmiştir. Yaşlı konuşmacılar köydeyken türkülerle ve ritüellerle daha çok iç içe olduklarını söylerken, kente göçle beraber çocuklarının Alevi pratikleriyle bu denli etkileşime giremediklerini ve kendilerinin de müdahale edilme yani kendi ifadeleriyle “dokunulma korkusu” yaşadıklarından dolayı kentlerde çok aktif olmamaya çalıştıklarını anlatmışlardır. Yukarıdaki örnekte aynı inançtan geldiğini söyleyen kişiler arasında, kişisel tarih farklılıkları vardır ve bu farklar kutsallığın kendisinin de değişken olduğunu ortaya koymaktadır. G1 çocukluğundan beri saz çaldığını, ailesinde de saz çalıp, türküyü söyleyenler olduğundan dolayı bu tarz ezgileri ilk olarak ailesinden duyduğunu belirtirken; deyişlerin TV programlarında yer almasından memnun olan G4 ve G5 ise türkülerini daha çok politik bir süreçle iç içe algıladıklarını söylemektedirler. Bu sürecin siyasal olarak muhalif bir duruşu çağrıştırdığını, dolayısıyla ezilmişliği ifade eden bu tarz “etnik” müzikleri daha çok dinlemeye başladıklarını dile getirmektedirler. Öte yandan konuşulan yaşlı kuşaktan görüşmeciler ise (GD, G6, G7, G8 ve G12) türkülerin kullanım alanlarının artmasından çok şikâyet ederken, “kendi türkülerimizin başkaları tarafından her an her yerde söylenilmesi hem yeni tehdit oluşturuyor hem de onun doğasını bilmediğinden;

kutsallığını kaybetmesine neden oluyor” diyerek durumu ifade etmişlerdir. Dede ve onun gibi düşünen yaşlı kuşaktan görüşmeciler, deyişlerin rock ve pop müzik yapanlar tarafından kendilerine göre uyarlanarak kullanılmasını, şiddetin şekil değiştirmiş bir biçimi olmasa da yeni bir tür saldırı olarak tanımlamaktadırlar.

Görünürlükle beraber gelen endişe

AKP'nin 2012'de başlattığı “bütünlük projesi” çerçevesinde, Alevilere özgü programlar düzenlenmeye ve Alevi ritüellerini, deyişlerini ön plana çıkaran programlar yapılmaya başlanmıştır. Siyasal iktidar tarafından vurgulanan Alevi ritüelleri ve ezgileri, bu sayede popülerleştirilerek toplumsal bütünlük projesi içine dâhil edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, toplumun diğer kesimlerine görünür kılınan Alevi Deyişleri “ortak” bir estetik algıya tabi kılınarak değerlendirilmeye başlanmış ve bu bütünlük projesi kapsamındaki “görünür hâle getirme” hadisesi ise birçok tartışmaya yol açmıştır. Konu ile ilgili görüşleri sorulan Alevi olmayan görüşmeci G9, Alevi deyişlerini dinlemeyi çok sevdiğini; ama anlamsal olarak değil, melodik olarak kendine hoş geldiğini söylemektedir. Keza görüşülen genç kuşak Alevilerden bir kısmı da bu yeniden kurgulanmış ve estetize edilmiş yapının oluşumundan memnun olduklarını, deyişlerin farklı versiyonlarda söylenmesinin, güzel ve hoş şeyler oluşturduğunu söylemişlerdir. Günümüzde Aleviliğin görünür olması, ötekileştirilmemesi gerektiğini söyleyen Aleviler olsa da görüşülen Alevi Dedesi, Deyişler’in popülerleşmesi ile ilgili olarak farklı bir görüş öne sürmüştür:

“Bizim türkülerimizi, deyişlerimizi alıp, kendinize göre yorumlayıp, okuyup, bakın sizi de gösteriyoruz, siz de varsınız demeyin. Bizi ötekileştirmeyin; ama bizi biz gibi kabul edin. Değerlerimizi alıp farklı versiyonlara, kişilere atfetmeyin. Biz varız, değerlerimizle varız.” Dede, bu değerlerin herkes tarafından, her yerde söylenmemesi gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.

Deyişlerin sözleri dinsel bir dünya görüşünü, belirli türden bir söylemi barındırdığı için her yerde söylenmesi hoş karşılanmamaktadır. Burada yine Alevilerin kendi içerisinde yaşanan bir tartışma ortaya çıkmaktadır. Konuşulan bir grup Alevi, deyişlerin ve ritüellerin her yerde, her an söylenip, yapılamayacağına ısrarcıyken, bazıları, görünürlüğün belli alanlarda, “biz de varız” demeye katkı sağladığını düşünmektedir. Alevi Dedesi durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Deyişler bugün, düğün evlerinde, meyhanelerde, şurada-burada çalınıyor. Bugün meyhaneye gidiyorlar ‘bugün bize pir geldi’ adamda iki bardak atıyor. Ondan sonra kalkıyor semah dönme-

başlıyor. Yakışır mı bu? Bu iş bu kadar basit mi? Her şeyi yerine, zamanına, dokusuna uygun yapacaksın. Tek kelimeyle. Adamlar semahı da oyuncak ettiler, türkülerimizi de oyuncak ettiler, kültürümüzü de bizim Alevi yaşantımızı da oyuncak ettiler”.

Dede, deyişlerin her alanda söylenilmemesi gerektiği bir yana, dokusuna uygun bir yerde, doğasına dokunan bir kişi tarafından söylenilmesi gerektiğini de özellikle vurgulamaktadır. Diğer bir yandan görünürlüğü olumlu gören kişiler ise meyhaneye ve barlarda “çok cılkı çıkarılmadan”, yer yer bu türkülere yer verilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Alevi Dedeleri, Duaz-ı İmam’ın söylenilmesi için o ortamda bir Alevi dedesinin bulunması gerektiğini ifade etmektedirler. Bunun sebebi, Duaz-ı İmam deyişlerinin On İki İmam’a bir dua olduğu ve duanın da dede tarafından okunması gerektiğini düşünmeleridir. Dolayısıyla “televizyon programlarında çıkıp, Duaz-ı İmam deyişini okumak, onun pratiğine aykırıdır” düşüncesi özellikle yaşlı kuşağın görüşlerinde ağır basmaktadır. Görüşülen genç kuşak Aleviler ise günümüzde deyişlerin aynı zamanda muhalif bir kimliğin sembolünü olduğunu düşündükleri için sokakta ve televizyonlarda deyişlerin söylenilmesi gerektiğini, kamusal alanda görünür oldukça bundan “etnik” haz yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Söylem olarak Değiş ve şifreleme

Bu bölümde ilk olarak, Alevi ritüellerinde deyişlerin kullanılış biçimi ve tarihsellik çerçevesinde nasıl işaretlendikleri semiyolojik olarak ele alınacak, bir yandan da Alevi türkülerinin Alevi olmayan kesimler tarafından nasıl bir anlam ağı oluşturduğu yorumlanmaya çalışılacaktır.

Duaz-ı İmam, mersiye, nefes, semah gibi deyişler, cem ayinin temel ritüel pratiklerini oluşturur. Hepsini farklı bir hizmete işaret eder. Değiş, içinde birçok kutsal kavramların olduğu müziğin, çatısında durmaktadır. Remzi Kaptan’ın (2016), *Cem ve Cemde Okunan Güllbanklar, Deyişler, Mersiyeler, Duazlar* kitabında, Aleviler için duazın, nefesin, türkünün, mersiye ve deyişin farklı anlamlara sahip olduğu fakat günümüzde genel bir tanımın tercih edilmesi, yaygınlaşıp kabul görmesi için deyişin içlerinde en uygunu olduğu ve Aleviliği çağrıştıran her melodinin de deyiş olarak kabul edilebileceği ifade edilmektedir. İsmi geçen türlerin arasında metinsel yapıları bakımından nüanslar elbette vardır fakat metin boyunca bu yapısal farklılıklara girilmeksizin, türkü, nefes, duaz, mersiye gibi ezgilerin bir üst başlığı olarak deyiş tanımı kabul edilmiştir. Deyişlerin kutsal olarak kabul edilen söylemlerinin içeriğine bakarken, onunla oluşan ritüelin de yani cem törenlerinin içeriğine de bakılması gerekmektedir.

Değişler, Aleviler ve Alevi inancı tarafından işaretlenmiş alanları göstermektedir. Bu işaretlenmiş ve şifrelenmiş alan, içerisinde kendi anlam yapısını barındırdığından, dışarı belirişi de farklılık gösterecektir. Keza Alevi toplumu içinde de ritüellerin ve değişlerin kullanım alanları konusunda farklı yorum ve uygulamalar vardır. Bir grup, değişlerin kendi sınırları içerisinde ve o sınıra yakın olan kişiler tarafından söylenilmesi gerekir derken, diğer grup bu alanın görünürlüğü için sınırın dışındaki alanların da dahil edilmesinin iyi olacağını düşünmektedir. Anlamlandırılmadığı bu farklılık hem kuşak farklılıklarından hem de ritüellere katılan-katılmayan ayrımından da kaynaklanmaktadır. Nitekim görüşülen genç kuşaktan görüşmeciler bugüne kadar canlı olarak hiçbir cem törenine katılmadığını ifade etmiştir.

Şifrelenmiş ve işaretlenmiş alanlar, bir toplumun, grubun veya kişinin kendi formunu oluşturur. Douglas ve Isherwood (1999), işaretlemelerden yola çıkıldığında, alt-sınıfların, üst-sınıfların şifrelerini merak edip, onların atfettiği “anlamı” anlamaya çalıştığını, üst-sınıfın da alt-sınıfın kendi koyduğu şifreleri çözmeye çalıştığından söz eder. Bu anlayış dahilinde, nesnelere, kişiyi ve toplumu işaretleyebilir ve bu işaret çoğunlukla ait olunan sınıfı ve kimliği de gösterir. İşaretleme kavramının her alana girdiğini ve işaretlemelerin kodlar ile yapıldığını söylenebilir fakat işaretlemeler herkes tarafından okunamayabilir. Değiş söz konusu olduğunda Alevi topluluğu açısından kutsiyet atfedilen bir kodlama söz konusudur ve bu durum gündelik yaşama da tesir etmektedir. Alevilik öğretilerinde, kişi dört makamdan geçerek, ruhunu ve benliğini ergin hale getirerek kâmil insan olur. Kâmil insan da ilâhî sırta erişendir. Aleviler bu öğretiler üzerinden kendi işaret alanlarını yaratır ve bir yandan bu alan kişiye gündelik yaşamında belirli kuralları dayatır. Dede, “değiş dinlediğinde tüylerin diken diken olmalı, kanın hareket etmeli” demektedir. Dede bu örnekle, topluluğun kutsal alanının sınırlarını çizmekte, kendi işaret alanını oluşturmakta ve belirli türden bir deneyime tekabül edecek Bourdieu’nun ifadesiyle “bedensel hexisi” de topluluk için tanımlamaktadır.

Elbette nesnelere de “toplumsal yaşamı” ve tarihsellikleri vardır. Zaman içerisinde nesnelere anlamları esnekleştirilebilir, böylelikle zamansal ve mekânsal değişimlere alan açılmaya başlanır. Nesnelere serüveni salt tarihselliği ile değil, kişilerin, grupların verdiği anlamlandırılmaya bağlı olarak orta çıkmaktadır. Değişler her ne kadar Alevi toplumu tarafından yaşamsal “nesnelere” olsa da son dönem televizyon programlarında Alevi değiş ve türkülerinin yaygınlaşması ve bazı Alevi kitlelerin; değişlerin televizyonlarda değiştirilerek ve anlamı boşaltılarak söylendiği gerekçesiyle tepki göstermesi, aynı nesnenin zamansallık ve mekânsallık anlayışlarına göre farklı şekillerde yorumlanabildiğini de

gözler önüne sermektedir. Örneğin; Alevi ritüellerinde kullanılan “Pirlere niyaz ederiz” deyişinin, bir televizyon programında söylemesi ile cem ritüellerinde söylenmesi arasında bir anlam farklılığı olduğunu belirten Alevi olmayan bir görüşmeci, her iki alanın da deyişi kullanım bağlamının farklı olduğunu; cem törenindeki bir “karnaval”a benzetirken, televizyon programındaki bir “şov”a benzettiğini söylemektedir.

Bubağlamda deyişin farklı alanlardaki kullanımına göz atmak faydalı olabilir. Alevi toplumu için kutsal bir metin olan değişlerin televizyon programlarında farklı versiyonlarda dile getirilmesi sonucu, farklı grupların deyişleri kendi şifrelemeleriyle okuduğu görülmektedir. Alevi olmadığını söyleyen görüşmeci (G10), gitar çalıp, rock müzik dinlediğini ve Alevi deyişlerinin de rock müziğe yakın olduğunu, ikisinde olduğunu düşündüğü isyankâr tavrın kendi duruşuyla örtüştüğünü düşünmektedir. Bu parçaları, onların kutsal alanlarıyla değil, kendi kişisel tarihselliğiyle söyleyip, dinlediğini vurgulamaktadır. Türküleri dinlerken öncelik olarak melodik yapısına daha sonra, metinsel yapısına ve son olarak da söyleyen kişiye baktığını söyleyen G10, ne kadar o deyişe yaklaşırsa da bu yaklaşmanın bir yere kadar olduğu fikrindedir:

“Aleviler Kerbelâ da acıyı yaşıyorlar. Kendi tarihlerini kozmolojisi ve gerçekliği var ve kendi tarihlerini yaşıyorlar. Adam kendi boyutunda bu var. Ben ne kadar sempati duyup, yakın gördüğümü, yakın hissettiğimi, düşünsem de o Hüseyin’in çektiği acılarına bakarak ağlayanların duygusallığına ulaşamıyorum. Öyle bir duyu olmuyor bende. Kişisel tarihle alakalı herhalde. Ben o müziğe onlar gibi karşıtıktan veya dinselliğinden yaklaşmıyorum. Ben o sıra bu topraklarda çalınmış Türküler olarak dinliyorum.”

Bundan dolayı bu müzikleri kendi anlam dünyasında tekrar yaratıp dinlemektedir. Yukarıda ifade edilen durum, görüşmecinin Alevi toplumunun işaretli bölgelerine girmeye çalışıp, o şifreleri tam olarak çözemediğinde, kendi şifreleriyle yeni bağlamlar oluşturduğunu göstermektedir. Keza, farklı işaret alanlarına dâhil olup, orada yeni kişisel şifrelemelerin yaratılmasının bir de ekonomik boyutu bulunmaktadır ki ileriki bölümde buna değinilecektir. Alevilerin kendi işaret alanında yarattığı, kutsallık ve sosyal yaşam deneyimlerinin şifreleri ile Alevi toplumunun “dışındaki” grubun yarattığı, şifrelemeler farklıdır. Dolayısıyla görüşülen dede ve onun gibi düşünenler “Bu yol ozanların, hakkın yoludur. Burada herkes yürüyemez ve söyleyemez, söylemeye kalksa da bizim için bir anlam ifade etmez” diyebilmektedir. Alevi olmayan görüşmeciler ise müziğin evrensel olduğu ve herkes tarafından dinlenilip, söylenilmesinin doğal olduğu

kanısındadır. Dede de müziği evrensel görmektedir; ama bu evrensellik, doğasından gelenler tarafından söylenildiğinde evrenseldir. Herkes dinleyebilir; ama ozanın sözlerini herkes söylememelidir.

Salt Alevi olmayanlar için değil, Alevi olduğunu söyleyen genç kuşaktan görüşmeciler için de bu “şifrelenmiş” alan kendi içinde farklı işaretlemeler oluşturabilmektedir. Bu noktada Alevi olmayan görüşmeciler de diğer grupların bu tarz değişleri söylemesini belirli kurallara bağlamaktadırlar. Mustafa Ceceli'nin bir televizyon kanalının düzenlediği ödül gecesinde söylemiş olduğu “Kâinatın Aynasıyım” deyişi; konuşulan genç, yaşlı, Alevi, Alevi olmayan görüşmeciler tarafından eleştirilmiştir. Bunun nedeni olarak da kişinin gündelik hayattaki duruşu gösterilmektedir. Gündelik yaşamdaki deneyimlerinin, kendilerine hitap etmediğini ve deyişi söylerken hiçbir samimi duygunun oluşmadığını dile getirmektedirler. Diğer yandan televizyonda yayımlanan O Ses Türkiye adlı ses yarışmasında, Athena grubunun ve onun takımında olanların söylediği değişleri daha samimi bulduklarını söylemişlerdir. Kişinin sahnedeki duruşunun ve gündelik söylemlerinin bu samimiyeti sağladığını vurgulamışlardır. Bu durumu değerlendirirken salt söyleyen kişinin değil, o anki melodik yapının oluşturduğu duygulanımın da önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir:

“Ben değişleri, melodiyle birleşince önemli buluyorum. Evet sözleri de etkili tamam ama dedelerden dinlediğim zaman bana hitap etmiyor; belki düz söyledikleri için ama farklı bir melodi farklı bir çalgı aleti için içine girince farklı oluyor. Pirleri niyaz ederiz deyince belki orda bateri davul tarzı şeyler, onu daha da çekici kılıyor olabilir (G11).”

Yukarıda alıntılanan ifade, konuşulan ve Alevi olduğunu söyleyen genç kuşaktan bir görüşmeciye aittir. Buradan yola çıkarsak, sadece deyişi söyleyen kişinin değil, melodinin de alanın şifrelenmesinde bir önemi olduğudur. Keza Alevi dedesi ve onun gibi düşünenler, deyişin özündeki enstrümanın, saz olduğuna ve sazın da bu yoldaki “telli Kur’anları” olduğunu vurgulamaktadırlar. Yani farklı bir müzik aleti ile yapılıyorsa da saz ön planda olmalıdır. Ayrıca bu durum cem törenleri dışındaki, durumlarda da geçerlidir. Cemlerde sazdan başka enstrüman kullanılmaz. Cemlerde zâkirlik yapan görüşmeci sazı şöyle anlatmaktadır:

“Kimi için hani öğreneyim de arkadaş ortamında çalayım, öğreneyim de kendime tıngırdatayım... Türkü söylemek için yapıyor. Benim için de bu yolda hakıyla yürüyorum anlamına gelmiyor, halen bu yol için çalışıyorum. Şöyle bir şey var: Benim için mesela, canım sıkıldığında sazı elime alırım,

öfkelendiğimde de çıkar derdimi paylaştığım bir dost ile söylerim. İbadethanede senin rehberindir. Biz buna Telli Kuran demişiz. Bundan büyük bir özet olamaz. Bunu çıkarıp da hiçbir yol, erkan bilmeyen birileri kafasının arkasına alıp çalıyor. Bir şey fark etmiyor ki, bakmadan sazı çalmakla aynı şey aslında. Saz bu şekilde tanınacaksa, ne bileyim hoppa bir çalgı olarak tanınacaksa, tanınmasın (G1)”.

Alevi toplumunun en sert tepkilerinden biri ise televizyonda “o yoldan olmayan kişilerin”, değişlerin içeriğiyle oynayıp, duruma göre sözleri değiştirip, istediği şekilde okumasıdır. Mustafa Ceceli daha önce sözü edilen televizyon programında “Kâinatın Aynasıyım” deyişinin

“Kâinatın aynasıyım	Tevrat’ı yazabilirim
Madem ki ben bir insanım	İncil’i dizebilirim
Hakkın varlık deryasıyım	Kuran’ı sezebilirim
Mademki ben bir insanım	Mademki ben bir insanım
İnsan hakta hak insanda	Enel Hak’ım ismim ile
Arıyorsan bak insanda	Hakka erdim cismim ile
Hiç eksiklik yok insanda	Benziyorum resmim ile
Mademki ben bir insanım	Mademki ben bir insanım
İlim bende kelim bende	Daimi’yim harap benim
Nice nice alem bende	Ayıklarda turap benim
Yazar levhi kalem bende	Âşıklara şarap benim
Mademki ben bir insanım	Mademki ben bir insanım

Bunca temenni dilekler (Aydın Orhan, 1999)

Vız gelir çarkı felekler

Bana eğilsin melekler

Mademki ben bir insanım

sözlerinin birçoğunu kullanmamıştır. Âşık Dâimi’ye ait deyişin sözleri ozanın yazdığı şekilde şöyledir:

Mustafa Ceceli televizyon programında bu deyişi söylerken, “Bana eğilsin melekler” kısmını “Bana eğilmiş melekler” olarak değiştirmiş ve “Tevrat’ı yazabilirim / İncil’i dizebilirim / Kuran’ı sezebilirim / Mademki ben bir insanım” bölümünü ise tamamen çıkarmıştır. Bunun üzerine birçok Alevi kurum bu değişikliğe tepki göstermiştir. Alevi Bektaşî Dedesi Dertli Divani

mahlaslı Veli Aykut, “Bu eserleri insanlar ticarî amaç güderek okumamalı. İnandıkları için okumalıdır. İnanarak, saygı duyarak, özünü bozmayarak okunmalı. Dâimi Baba'nın okumasıyla bu gencin okuması arasında fark var. Bir ciddiyet yok. Her ağza yakışmıyor” demiştir (Sever, 2015). Türk Halk Müziği sanatçılarından, Erdal Erzincan, tepkisini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bu tepkinin asıl sahibi Âşık Dâimi'nin çocukları ve torunlarıdır. Alevilik algısı şeriat, tarikat, marifet, hakikat, diye nitelendirilen kapılardan geçmek suretiyle gerçekleşir. Burada sıra çok mühimdir. Meseleye şeriat yerine hakikat kapısından başlayan Mustafa Ceceli, bence sınıfta kalmıştır (Sever, 2015)”.

Alevi dedeleri ve eski kuşak arasındaki dokunulma korkularından birini oluşturan, değiş ve ibadetlerinin görünür olup, değiştirilme korkusudur. Bu durum Alevilerin kendilerinin işaretlediği alanın işgali olarak görülmektedir. Kuşak çatışması, bu işaretli alandaki bir başka çatışmadır. Yeni kuşağın değişleri kutsiyet değil, görünürlük üzerinden anlamlandırması, bu çatışmanın temelini oluşturmaktadır. Hem genç hem de yaşlı kuşaklar, değişlerin rock ve popçular tarafından söylenmesinin ve televizyon ses yarışmalarında görünür kılınmasının altındaki nedenlerden birisinin ekonomik çıkar olduğunda birleşmektedir.

Popüler olma, mahremiyet ve metalaşma

Featherstone (2013), aşırı metalaşma süreçlerinin tüketime estetik ve semiyotik nitelik kazandırdığı ve tüketim pratiklerinde haz ve arzunun oynadığı rol üzerinde özellikle durmaktadır. Bu bakış açısından hayatın kendisi bir tarz projesi olarak kurgulanır ve projeye değer katması öngörülen estetik değerler de bir başarı ve üstünlük ölçütü olarak sunulur. Estetik değerlerin kabul görmesi ise arzu mekanizmalarının devreye sokulması ile garanti edilecektir ve arzu yaratan mekanizmalardan biri de estetik değerlerin görünürlüğünün sağlanmasıdır. Görünürlük kazanan değer, nesne, imge- her ne olursa olsun- farklı beğeni yapılarına göre yeniden mübadeleye girip, çoğu zaman daha önce sahip olduğu konumu yitirip, yeni alanlar açmaya ve yeni anlamlar edinmeye hazır hale gelecektir. Fiske'e (2012, s. 165) göre ise, “Popüler deneyim hep egemen yapıların içinde biçimlendirilir... ve bu yapılar içinde popüler alanlar üretilmesiyle, bunların genişletilmesiyle ilgilenir”. Dolayısıyla kültürün içerisinde var olan herhangi bir simge sistemi, özneyi hegemonik sınırların içerisinde tutmak üzere bir taktik üretir. Bir yandan da bu popüler alanlar, post-modernizmin bütün “muhalif” alanlarını kendi sınırlarında toplama güdüsüyle yaratılmaktadır. Örneğin, değişler eskiden Aleviler'in kendi alanlarında söylenirken,

bugün birçok televizyon programında da söylenmeye başlanmıştır. Televizyonlarda farklı versiyonlarda söylenen değişler, “yeniden üretilerek” metalaşmaktadır. Tarihsel metinselliği, “yok sayıp”, kendi bütünsellik yapısında “doğallaştırarak”, kitle iletişim araçlarıyla yaymaktadır. Keza kitle iletişim araçlarıyla görünür kılınan değişlerin alanı, her geçen gün farklı kişiler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin O Ses Türkiye yarışmasında, bir yarışmacının, Ahmet Aslan'ın³ “Minnet Eylemem” ezgisi söylemesinden sonra, birçok kitle iletişim aracında, farklı kişiler tarafından bu parça söylenmeye başlandı. Bir süre öncesine kadar, ülkeye giriş yasağı olan sanatçının, ezgileri görünür olmasıyla popüler olmuştu. Tabii farklı kişilerin farklı versiyonlarla, her alanda söylenmesi, “doğasından gelenler” tarafından büyük bir saldırıdır. Onlara göre bu durum hem bir saldırı hem de bir ekonomik çıkardır. Görüşülen Alevi dedesinin de belirttiği gibi:

“Günümüzde artık o pop, rock, aranjman, bilmem şu, gündem özelliğini kaybetti. Özelliğini sürdüren tek nedir? Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan ağıtlar, türküler ve bizim ibadetimizde, cem evlerimizde söylenen değişlerdir. Diğerleri öyle televizyon programında söyleyip, hopluyor, zıplıyor.”

Keza değişlerin alanının esnekleştirilmesini isteyen genç kuşak için de bu durum bir popüler-ekonomidir. Onlara göre televizyon ses yarışmasında değişlerin söylenmesi ekonomik çıkarla bağlantılıdır. Yine de bu durumun kendilerini çok rahatsız etmediğini söylemektedirler. Onlar için asıl olan o “muhalif” olduğu düşünülen kimliğin görünür olmasıdır.

Post-modernizm ile maddî kültür öğelerine bireyin kendi arzu ve haz estetiği çerçevesinde yaklaşılması, nesnelerin kendi tarihsel bağlamları içinde kazandıkları anlamlarından kopmalarına neden olmuş, ayrıca daha önce özel, kişisel veya küçük gruplarla belirsiz kıstaslarla göre açıklanan, ya da açık edilen, kamusal alanda görülmeyen, başkalarına “ötekine” açılmayan “mahrem” alanlar da büyük bir dönüşüm geçirmiştir (Özbay vd., 2012) Bu mahremiyetin iki durumu vardır. Birincisi, mahrem kabul edilen hususlara, devlet, ekonomi ve popüler kültür gibi “dış” kuvvetlerin etkisidir. İkincisi ise mahremiyetin daha çok konuşulur, deşilir, kurcalanır, araştırılır ve temsil edilir hale gelip popülerlik kazandıkça bir yandan da Foucault'nun deyişi ile “söyleme kışkırtılması”dır. Dede ve onun aynı kuşaktan görüşmecilerin “yakınmaları” da bu bağlamda bir

² Dedenin söylediklerinden yola çıkarsak.

³ Ahmet Aslan Dersimli, Zaza müzisyendir. Türkçe, Kütçe ve Zazaca türküler söylemektedir.

mahrem alan ihlali olarak görülebilir. Kendi söylemleriyle o yolun erkanı olmayanın, o doğaya dokunmayan kişinin sınırlarını çektikleri alana bir “saldırısıdır”. Genç kuşak ise bu sınırı esnetmiştir. Genç kuşaklar için mahrem alan kendi kişisel sınırlarıdır ve kutsallığın “diğer” kitlelere tanıtılması için, deyişleri farklı kişilerin söylemesi gerektiğini de savunabilmektedirler. Alevi olarak kendini konumlandıran bir görüşmeci durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Farklı farklı sanatçıların söylemesi aslında hoşuma gidiyor. Neden? Çünkü, hepsinin hitap ettiği kitle farklı. Mustafa Ceceli’nin farklı, Gökhan’ın farklı Tarkan’ın farklıdır. Ve farklı kitleleri içine alabilmek için bence onları da benimsetebilmek gerekiyor. Böyle daha geleneksele yakın söylenmiş bir türküyü dinlediğim zaman ya da modern bir türkü şeklinde uyarlanıp dinlediğim zaman eskiye atıf ediyor aslında. Sanki o zamanın şartlarını daha bir iyi hissediyorum ben o zamanki yaşananları, anlatmak istenen duyguyu daha iyi geçiriyor bana; ama yeniye de dinlerken hoşuma gidiyor çünkü benim kültürümü, yani Alevi olmayan birisi çıkmış, benim kültürümden bir türkü, deyiş söylüyor ne güzel hoşuma gidiyor. Ve güzel bir şey çünkü kültürü yaymak gerekir diye düşünüyorum ve böyle insanların da çıkıp söylediği zaman kültürü yaydıklarını düşünüyorum. Mesela Aleviliğe ait olan türkülerini yaydığına inanıyorum ben o yüzden söylenmesinden yanayım. Türkü’nün irki, mezhebi, şahsı olmamalı. Bence, önemli olan kucaklayıcı bir yaklaşımla olaya bakmaktır. İnsanlara ne kadar yaklaşmaya çalışırsan onlar da o kadar sana yönelirler. Saygı çerçevesi içerisinde farklı kültürlerden insanlar deyişleri söyleyebilirler. Belki de farklı kültürden insanlar türkü, deyişleri söyledikçe bunlar sayesinde bizim kültürümüze daha da yakınlaşabilirler. Empati kurmaları daha da kolaylaşır bunun için önce kültürümüzü anlamaları gerekir. Deyişlerin de zaten bu kültürün anlaşılmasına yardımcı bir yönü olduğunu düşünüyorum (G12).”

Dede ve yaşlı kuşak bu durumun tanıtımdan ziyade çok o alana girilip, içinin boşaltılarak geri çıkılmasına yol açacağını düşünmekte ve bundan da büyük bir endişe duymaktalar. Onlara göre bu gidişatın sorumlusu da gençlerdir. Eski kuşak yeni kuşağın deyişlerin ve diğer kutsal pratiklerin kutsal anlamlandırmasından uzak kaldığını belirtmekte ve öğrenmedikleri için de onları eleştirmektedir. Yaşlı kuşağa göre, mahrem alana yabancı kişilerin girip, o alandaki nesneyi kendilerine göre yorumlaması; genç kuşağın bu kutsal deyişleri, onların doğasını bilerek yorumlayan kişilerden değil de “doğasından gelmeyen” kişilerden dinlemesine ve böylelikle de bir “kayboluş, unutulmuş veya devamı gelmeme” durumuna yol açacaktır. Dede bu durumla

ilgili şunları söylemektedir:

“Bu bence kasıtlı. Ha öbür taraf öyle demeyebilir. Bence bizim kültürümüzü bölüp parçalamak kötü yola sevk etmek. Tarkan kim oluyor da bizim müziğimizi okuyacak kardeşim. Beri zıplıyor, öte zıplıyor, hopluyor bilmem ne yapıyor. Bırakın bizim müziğimiz, bizim kültürümüz bize kalsın. Biz sizin gibi yaşamak zorunda değiliz. Bizi ne sizleştirin ne de ötekileştirin, bizi biz gibi kabul edin”

Dede’nin bu ifadesi, o mahrem alanın “saldırıya” uğradığı düşünülen ana tekabül etmektedir. Post-modernizm, mahrem alandaki nesnelere, farklı alanlarda görünüp kılıp, toplumun diğer kesimlerine tarihsel anlamından kopartarak, kişinin kendi anlamsal dünyasına bırakıyor. Bununla beraber kutsal nesnelere de bir metalaşma süreci içine girmeye başlıyor. Dede ve geçmiş kuşakların temel korkularından biriside bu metalaşma sürecidir. Kişisel olarak metnin uyarlanması ve ritmik değişim, deyişleri farklı şekillerde işlenebilecek bir “ham maddeye” dönüştürmektedir. Post-modern dönem stratejik değil taktiksel yaklaşmaktadır. Belli bir estetik yapısına rest çekerek, kişisel arzu ve haz ile kişisel estetik yapıyı ön plana çıkartmaktadır. Yani artık sadece bir mal değil, bir “hayat tarzı da” alınmaya başlanılıyor. Muhalif alanları kendi içine alarak, mahrem alanlarını metalaştırıp, “satışa” sunmaktadır. Kutsallık atfedilen deyişlerin meta olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği de bu noktada bir sorun olarak ortaya çıkar. Marksist teoride nesnelere hem çeşitli somut kullanım amaçları vardır: beslenmek, giydirmek, tatmin ve haz vermek içindirler hem de nesnelere değişim değeri vardır. Buraya kadar nesne olarak ele alınan, metinsel ve kutsal kabul edilen deyişlerin, inananlar açısından değişim değerine sahip bir tüketim nesnesi olarak anlamlandırılması söz konusu değildir. Ama kapitalizmin her alandaki yeni pazar arayışı, bu nesnelere de “ham madde” olarak görülüp işlenmesine ve onların alınır satılır hale getirilmeye çalışılmasına neden olmaktadır. Televizyonlarda yeni versiyonları türetilen deyişler, yeni üretim alanının içine sunularak, tüketim nesnesi haline getirilmektedir. Bu süreçle beraber tüketim odaklı görünür kılınan deyiş gibi kutsal nesnelere metalaşmaya başlamaktadır. Metalaşma süreciyle beraber yaşlı kuşak “kültürel” özelliklerinin farklı anlamlar haline getirilerek pazarlanması korkusunu yaşarken genç kuşak ise artık bu kutsal alana kendi bağlamıyla baktığından dolayı, büyük bir korku yaşamamaktadırlar. Keza konuşulan genç kişilerin çoğunun kendilerini sermaye karşılığı üzerinden muhalif olarak konumlandırmalarına karşın, deyişlerin görünür kılınmasına olumlu bakması, nesnenin “içteki” metalaşma sürecini gösteriyor olabilir.

Deyiş gibi mahrem alana sahip nesnelere birer

meta olarak ortaya çıkmamış olsa da Kopytoff'un (1986) "nesnelerin kültürel biyografisi" olarak adlandırdığı çerçevede, metalaşma bir süreç olarak değerlendirildiğinde, nesnelerin zaman içerisinde meta haline gelebileceği veya meta olmaktan çıkabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Dedenin deyişiyle "artık pop, rock müzik çok tutmuyor, ondan bizim türkülerimize yöneliyorlar" türünde bir açıklama ile toplumun bütün mahrem alanlarını kullanılabilirlik olarak sunan yeni bir pazarın söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Yani deyişlerin, topluluğun sınırından çıkar(tıla)rak, her alanda görünür kılınıp metalaşma sürecine girdiği de söylenebilir.

Sonuç

Televizyon programlarında Aleviler'e ait deyiş ve türkülerin, melodik olarak ve hatta sözsel olarak değiştirilerek söylenmesi Alevi toplumu içerisinde rahatsızlığa neden olabilmektedir. Bu "rahatsızlık" kelimesini gördüğüm kişiler arasında yer alan Alevi dedesi ve Alevi ritüellerine katıldığını söyleyen insanlar üzerinden oluşturduğumu belirtmişim. Bu durum salt televizyon programlarını değil, farklı alanları da kapsamaktadır; ama televizyonda gösterilen bir nesnenin görünürlüğünün "daha fazla" olduğu düşünüldüğünden, bu çalışma daha çok görsel medya üzerinden görünür hale gelmesine ve bunun Aleviler açısından taşıdığı anlama odaklanmıştır.

Deyişler, Aleviler ve Alevi inancı tarafından işaretlenmiş bölgeleri göstermektedir. İşaretlenen ve şifrelenmiş alan, içinde kendi anlam yapısını barındırdığından, dışarı belirişi farklılık gösterebilir. Keza Alevi toplumu içinde de ritüellerin ve deyişlerin kullanım alanları konusunda farklı tutumlar, belirişler vardır. Bir grup, deyişlerin kendi sınırları içerisindeki ve o sınıra yakın olan kişiler tarafından söylenilmesi gerekir derken, bir grup bu alanın görünürlüğü için ve farklı kitlelere görünmesi için "yasaklı" kullanım alanlarına da dâhil edilmesinin iyi olacağını düşünmektedir. Bu durum Alevi toplum içerisinde de deyişler üzerinden farklı anlamlandırmanın olduğunu göstermektedir. Bu anlamlandırmalar kişinin kendi algısına göre anlamlandırılmaktadır. Keza buna karşın her iki grubunda birleştiği nokta sözlerin üzerinde oynandığıdır. Genç kuşak her ne kadar melodik yapının değişmesini olumlu görse de sözlerinin değişimine karşı olduklarını söylemektedirler. Keza bugün birkaç televizyon programın, kişilerin deyişlerin belli bir bölümünü çıkartıp sözlerini değiştirmesi Alevi toplumu tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu tarz değişimleri özellikle Dede ve emsali kişiler ekonomik bir çıkar için kendi deyişlerinin işlendiğini söylemektedirler.

Buradan sonra karşımıza Post-modern iddianın ana fikri olan son dönemdeki aşırı metalaşma

süreçlerinin tüketime estetik ve gösterge bilimsel nitelik kazandırdığı şeklindeki görüşü çıkmaktadır. Bu kişisel estetik oluşumu ise kitle-iletişim araçlarıyla görünür kılınarak, kişisel arzunun ve hazzın kabartılmasında bir araç olarak görünüyor. Yani kitle-iletişim araçları ile "popülerleştirilen" nesne kişinin algısına bırakılmaktadır. Bu kişisel algılayış, mahrem alanını ve nesnelerini kutsal olarak nitelendiren kişiler bakımından ise ekonomik temellerin, kendi nesnelerini hapsetmeye başlaması olarak görmektedirler. Bu görünür hale gelen kutsal nesne için konuşulan kişilerden yola çıkarsak, nesnenin bir meta halini alma durumu ortaya çıkmaktadır. Eski kuşak sert tepki verse de bu duruma şehirde büyümüş genç kuşak çok sert bakmamaktadır. Ama her iki tarafta deyişlerin bu süreç içerisinde ekonomik temelli kullanıldığını söylemektedir. Yani kutsal nesne meta halini almaktadır. Deyişlerin metalaşması ile kastedilenin artık herkes tarafından, her alana da söylemesi ve bu yolu devam ettirdiğini söyleyen kişilerin bunu bir saldırı olarak anlamlandırıldığını söylemiştik. Yani dokunulmak korkusu oluşmaktadır. Bu dokunulma korkusu o doğayı bilmeden, o doğanın nesnelerini kullanıp, onu kullanırken de değiştirerek çıkılması korkusudur. Çünkü kutsal nesnelerinin anlamının değiştirilmesi ve diğer alanlara kendileri dışındaki kişiler tarafından farklı gösterilmesi, kendi mahrem alanlarının işgalidir. Son olarak Dede'nin bu metalaşma, görünürlük ve popüler olmaya karşı gelecek şu sözleriyle bitirilebilir:

"Bizi ötekileştirmeyin; ama bizim türkülerimizi alıp, her yerde, farklı şekilde söyleyerek 'bakın sizden bir şeyler de artık var' deyip, bizim doğamızı değiştirmeyin. Bizi biz gibi kabul edin. İnancımızı kullanarak değil. İlla öğrenmek istiyorsanız, o doğadan gelen birini ortaya çıkarın. Ya da söylerken özüne göre, özünden de bahsederek söyleyin ki, bu işten sadece para kazmak istediğinizi anlamayalım."

Kaynakça

- Aydın Orhan, Y. (1999). *Âşık Dâimi: Hayatı ve eserleri*. Can Yayınları.
- Bourdieu, P. F. (2014). *Ayrim*. Heretik Yayınları.
- Cohen, A. P. (1999). *Topluluğun simgesel kuruluşu*. Dost Kitabevi.
- Douglas, M., ve Isherwood, D. (1999). *Tüketim antropolojisi*. Dost Kitabevi.
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve tüketim kültürü*. Ayrıntı Yayınları.
- Fiske, J. (2012). *Popüler kültürü anlamak*. Parşömen Yayınları.
- Kaptan, R. (2016). *Cem ve Cemde okunan gülbanklar, deyişler, mersiyeler, duaşlar*. http://www.alevitentum.de/Cem_ve_gulbank.pdf
- Kopytoff, I. (1986). 2 - The cultural biography of things: Commoditization as process. A. Appadurai (Ed.) içinde, *The social life of things: Commodities in Cultural Perspective* (s. 64-92). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511819582.004>

Mustafa Ceceli Alevileri Kızdırdı (2015, Aralık 7). *Sözçü*. <https://www.sozcu.com.tr/2015/kultur-sanat/mustafa-ceceli-alevileri-kizdirdi-1003266/>

Özbay, C., Terzioğlu, A., ve Yasin, Y. (Ed.) (2011). *Neoliberalizm ve mahremiyet*. Metis Yayınları.

Sever, C. (2015, 8 Aralık). Mustafa Ceceli'nin yeni abümü Alevileri kızdırdı. *HaberTürk*. <https://www.haberturk.com/magazin/muzik-eski/haber/1164138-mustafa-cecelinin-yeni-albumu-alevileri-kizdirdi>

Woodward, I. (2016). *Maddi kültürü anlamak*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

2020. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası ([CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.